

PRAVDIVOSTNÝ RELATIVIZMUS A BEZCHYBNÉ NEZHODY¹

MARIÁN ZOUHAR, Filozofický ústav SAV, Bratislava

ZOUHAR, M.: Truth-Conditional Relativism and Faultless Disagreements
FILOZOFIA 68, 2013, No 7, p. 549

The paper deals with the so-called faultless disagreement which arises when two speakers believe in contradictory propositions, though neither of them makes any fault. This phenomenon is said to arise with respect to propositions about taste and similar propositions. Faultless disagreement is often used to support various versions of truth-conditional relativism. The main aim of the paper is to argue that what appears to be a faultless disagreement is by no means one. For an air of disagreement between speakers disappears once we (i) make it clear what notion of contradiction is invoked and (ii) explicitly adopt a relativistic notion of truth that is at most implicitly assumed in the relevant literature.

Keywords: Contradiction – Faultless disagreement – Indexicalism – Predicates of taste – Truth-conditional relativism

1. Úvod. Pravdivostný relativizmus² v súčasnej filozofii jazyka je zaujímavou alternatívou štandardne chápanej sémantiky. Napríklad podľa štandardnej intenzionálnej sémantiky je predikát pravdivosti binárny. Tvrdí sa, že propozícia (výrok, tvrdenie, súd či iný prípadný nositeľ pravdivostnej hodnoty) je pravdivá, resp. nepravdivá *vzhľadom na* možný svet. To znamená, že ak *Tr* je pravdivostný predikát, *p* je nositeľ pravdivostnej hodnoty (t. j. propozícia, výrok, tvrdenie, súd ...) a *w* je možný svet, tak korektnou aplikáciou pravdivostného predikátu v rámci intenzionálnej sémantiky môžeme formulovať výroky vo forme: *Tr(p,w)*.³ Podľa pravdivostného relativizmu to však nestačí, pretože nie všetky propozície (výroky, tvrdenia, súdy...) môžu nadobudnúť svoju pravdivostnú hodnotu tak, že sa jej pripísanie bude relativizovať len vzhľadom na jeden parameter, a to možný svet. Štandardnú sémantiku teda treba revidovať a nahradiť ju neštandardnou, napríklad relativistickou sémantikou.⁴

¹ Ďakujem Pavlovi Cmorejovi za pripomienky k predchádzajúcej verzii state.

² Centrom záujmu state bude výlučne *pravdivostný* relativizmus, nie axiologický relativizmus, epistemologický relativizmus ani relativizmus iného druhu, a preto adjektívum „pravdivostný“ budem často vynechávať.

³ *Tr* je bližšie nešpecifikovaný pravdivostný predikát; ak sa budem chcieť vyjadriť konkrétnejšie, budem používať *Pr* ako predikát „byť pravdivý“ a *Nr* ako predikát „byť nepravdivý“.

⁴ Štandardná sémantika tohto druhu fakticky pochádza od Carnapa (Carnap 2005; pôvodné anglické vydanie je z roku 1947). Niektoré verzie štandardnej sémantiky zvažujú okrem relativizácie pravdivostnej hodnoty vzhľadom na možný svet aj jej relativizáciu vzhľadom na čas, pričom buď časový parameter je samostatným tretím argumentom pravdivostného predikátu, alebo pravdivostný predikát zostáva

Prívrženci relativizmu opierajú takýto druh argumentácie o nasledujúce pozorovanie: Existuje evidentný rozdiel medzi tým, ako pripisujeme pravdivostné hodnoty propozíciám (resp. zodpovedajúcim výrokom, tvrdeniam, súdom ...), ako sú propozície (1) – (3):⁵

- (1) «*Mesiak je jedinou obežnicou Zeme*»
- (2) «*Všetky ryby sú stavovce*»
- (3) «*Niektoré domy sú drevené*»,

a tým, ako pripisujeme pravdivostné hodnoty propozíciám (resp. zodpovedajúcim výrokom, tvrdeniam, súdom...), ako sú propozície (4) – (6):

- (4) «*Bergova opera Lulu je krásna*»
- (5) «*Vražda je nemorálna*»
- (6) «*Losos je chutnejší ako treska*»

Kým v prípade propozícií typu (1) – (3) stačí, keď ako jediný relativizujúci faktor, na základe ktorého budeme posudzovať ich pravdivostnú hodnotu, zoberieme stav sveta, v prípade propozícií typu (4) – (6) musíme k nemu pridať aj ďalší faktor, prípadne ďalšie faktory. Pravdivostnú hodnotu propozície (4) musíme ďalej relativizovať vzhľadom na estetické kritériá hodnotiteľa (ktorým môže byť individuálny človek, ale aj skupina); pravdivostnú hodnotu propozície (5) musíme zase relativizovať vzhľadom na hodnotový systém hodnotiteľa; a pravdivostnú hodnotu propozície (6) treba napokon relativizovať vzhľadom na chuťové preferencie hodnotiteľa.

Pravdivostný predikát preto nebude podľa relativizmu binárny, ale (najmenej) ternárny; máme $Tr(p,w,h)$, kde h sú ďalšie relevantné hodnotiace kritériá. Tento návrh, samozrejme, vyvoláva rôzne formálne aj neformálne otázky, napríklad: Máme okrem ternárneho pravdivostného predikátu, ktorý figuruje vo výrokoch formy $Tr(p,w,h)$, zachovať aj binárny pravdivostný predikát, ktorý by mal figurovať vo výrokoch formy $Tr(p,w)$, pre propozície typu (1) – (3)? Kofkými dodatočnými relativizujúcimi parametrami máme obohatiť pravdivostné predikáty? Máme definovať len jeden pravdivostný predikát, ktorý by bol mnohoárny, keďže by obsahoval samostatné parametre pre všetky možné relativizujúce faktory, alebo máme definovať viacero ternárnych predikátov (či predikátov inej árnosti), ktoré sa budú líšiť tým, aké relativizujúce faktory berú do úvahy? Tieto a mnohé ďalšie otázky sú internými problémami, s ktorými sa musí vyrovnáť každá verzia pravdivostného relativizmu. Keďže v tejto stati nebudem rozvíjať žiadnu z týchto verzií, nebudem sa takýmito problémami podrobnejšie zaoberať. Centrom pozornosti bude motivácia (resp. jedna z motivácií), ktorá viedla k formulácii relativizmu.

binárny, no jeho druhým argumentom je usporiadaná dvojica obsahujúca možný svet a čas. Od časového parametra budem kvôli jednoduchosti abstrahovať. Ešte dodávam, že štandardné sémantiky tu chápem veľmi široko, takže medzi ne budú patriť koncepcie rozmanitých druhov, napríklad aj rôzne moderné dynamické či procedurálne koncepcie (napríklad Geistová Čakovská 2005; Kosterec 2012; Podroužek 2007).

⁵ Kurzívou písané výrazy umiestnené medzi francúzskymi úvodzovkami sú mená propozícií, resp., všeobecnejšie, mená obsahov výrazov.

2. Bezchybná nezhoda. Propozície (resp. zodpovedajúce výroky, tvrdenia, súdy...) typu (4) – (6) sa dajú použiť na ilustráciu zaujímavého komunikačného javu, ktorý prívrženci pravdivostného relativizmu veľmi často uvádzajú na podporu svojej doktríny. Ba dokonca by sa dalo povedať, že tento jav sa niekedy považuje za hlavný či najpresvedčivejší dôvod v prospech relativizmu.⁶ Ide o situáciu, v ktorej hovorca *A* je presvedčený o tom, že pravdivá je propozícia *p*, hovorca *B* je presvedčený o tom, že pravdivá je propozícia *non-p*,⁷ no žiadny z nich sa vo svojom presvedčení nedopustil omylu, hoci obaja k nemu dospeli po zvážení všetkej dostupnej relevantnej evidencie a všetkých ostatných faktorov, ktoré môžu vplývať na pravdivostnú hodnotu propozície. *A* a *B* teda disponujú nezlučiteľnými presvedčeniami, no žiadny z nich nepochybil – ide o jav *bezchybnej nezhody* (*faultless disagreement*). Tento pojem zaviedol Max Kölbel a definoval ho takto:⁸ „Bezchybná nezhoda je situácia, v ktorej existuje aktér *A*, aktér *B* a propozícia (obsah súdu) *p*, pričom platí: *a*) *A* verí (súdi), že *p*, a *B* verí (súdi), že *non-p*; *b*) ani *A*, ani *B* sa nemýlia (nedopustili sa chyby)“ (Kölbel 2003, 53-54).

Bezchybná nezhoda nastáva vtedy, ak napríklad hovorca *A* verí, že losos je chutnejší ako treska, hovorca *B* verí, že losos nie je chutnejší ako treska. Presvedčenie hovorcu *A* a presvedčenie hovorcu *B* si – zdá sa – protirečia v tom zmysle, že jedno vylučuje druhé. Zároveň však ide o situáciu, v ktorej – zdá sa – je prípustná pravdivosť oboch presvedčení. Je to vďaka tomu, že hovorca *A* starostlivo posúdil všetky relevantné chuťové kvality lososa a tresky a usúdil, že dáva prednosť lososovi; analogicky hovorca *B* posúdil chuťové kvality oboch rýb, no usúdil, že treska je chutnejšia ako losos (prípadne usúdil, že ich chuťové kvality sú rovnaké). Takto sa splní bod *b*) uvedenej definície – nikto sa vo svojom presvedčení nedopustil chyby –, a preto *A* aj *B* zastávajú pravdivé presvedčenia.

Analogicky možno povedať, že hovorca *A* verí, že Bergova opera *Lulu* je krásna, kým hovorca *B* verí, že nie je krásna. Opäť ide o presvedčenia, ktoré – zdá sa – si protirečia. Lenže hovorca *A* považuje za najdôležitejšiu kvalitu podmieňujúcu krásu umeleckého diela disharmóniu. Starostlivo posúdi, či *Lulu* túto vlastnosť má, a preto sa v utváraní svojho postoja k *Lulu* nezmylil. Na druhej strane hovorca *B* považuje za najdôležitejšiu kvalitu umeleckého diela harmóniu, a preto odmieta považovať *Lulu* za krásnu operu. Ani on sa vo svojom posúdení nedopustil chyby. Výsledok: Jeden je presvedčený o pravdivosti propozície, o ktorej je druhý presvedčený, že je nepravdivá, no ani jeden z nich sa nemýli.

Podobné príklady možno rozšíriť na množstvo ďalších prípadov. Možno ich aplikovať na propozície (výroky, tvrdenia, súdy ...), v ktorých sa vyjadruje vkus, morálne, etické, estetické hodnotenia, vo sfére epistemológie ho možno rozšíriť na propozície pripisujúce (alebo upierajúce) poznanie, týka sa propozícií o budúcich kontingentných udalos-

⁶ Takto hodnotí nasledujúci argument napríklad M. García-Carpintero, no zároveň rozvíja verziu umierneného pravdivostného relativizmu, ktorá odmieta existenciu javu opísaného v tejto časti (García-Carpintero 2008, 129).

⁷ Alternatívne: *A* je presvedčený o pravdivosti *p* a *B* je presvedčený o nepravdivosti *p*. V stati nebudem kvôli jednoduchosti robiť rozdiel medzi „byť presvedčený o pravdivosti *non-p*“ a „byť presvedčený o nepravdivosti *p*“.

⁸ Pozri aj (Kölbel 2008, 3; Lasersohn 2005, 644; Richard 2004, 219).

tiach atď. (pozri napríklad Kölbel 2008). Na ilustráciu uvediem schematické príklady prípadov, v ktorých prítomnosť bezchybnej nezhody nemusí byť očividná.

V súvislosti s pripísaním poznania môžeme napríklad povedať, že podľa hovorca *A* je pravda, že aktér *C* vie, že *p* (keďže *A* posudzuje nároky hovorca *C* na poznanie, že *p*, vzhľadom na situáciu, v ktorej sa na poznanie kladú relatívne nízke nároky), kým podľa hovorca *B* je pravda, že *C* nevie, že *p* (keďže v situácii, v ktorej *B* posudzuje nároky hovorca *C* na poznanie, že *p*, sa kladú na poznanie relatívne vysoké nároky). *A* a *B* zastávajú vzájomne si protirečiacie presvedčenia, no ani jeden z nich sa nedopustil chyby, keďže epistemickú situáciu, v ktorej sa nachádza *C*, posúdili čo najstarostlivejšie.⁹ V prípade výrokov o budúcich kontingentných udalostiach si zase môžeme predstaviť, že všetka dostupná evidencia, ktorú má k dispozícii hovorca *A*, jasne indikuje, že v určitom čase nastane udalosť *u*, kým všetka dostupná evidencia, ktorú má k dispozícii hovorca *B*, zase indikuje, že v danom čase udalosť *u* nenastane. *A* ani *B* sa teda nedopustia chyby, ale zároveň ich presvedčenia o výskyte *u* sú nezlučiteľné. Obe sú však pravdivé, keďže sú garantované relevantnou dostupnou evidenciou.¹⁰

Obhajcovia bezchybnej nezhody často zdôrazňujú, že tento jav je zakotvený v našich jazykových a komunikačných intuíciiach. Kölbel sa domnieva, že „väčšina ľudí má zdravú predteoretickú intuíciu, že môžu existovať a aj existujú bezchybné nezhody v tomto zmysle“ (Kölbel 2003, 54). Podobne sa na intuitívne pozadie bezchybnej nezhody odvoláva Peter Lasersohn (pozri napríklad Lasersohn 2005, 649). Obaja zároveň požadujú, aby sémantická teória tieto intuície rešpektovala a vysvetlila. To znamená, že sémantická teória má umožniť, aby sa dvojica protirečiacich si presvedčení (súdox) dala považovať za pravdivú. Z metodologického hľadiska je, samozrejme, problematické automaticky akceptovať tézu, že cieľom sémantickej teórie by malo byť vysvetlenie a rešpektovanie našich predteoretických intuícii týkajúcich sa jazyka a komunikácie.¹¹ Ved' detailnou analýzou sa môže ukázať, že ide o omyl: Intuície sa často utvárajú na základe zvyku, opakovania, bez hlbšej reflexie, takže riziko omylu je v ich prípade vysoké. Preto považujem za príliš odvážne tvrdiť, že máme intuície týkajúce sa bezchybnej nezhody, a navyše tvrdiť, že by sme ich mali rešpektovať a sémanticky vysvetliť. O problematickosti intuícii tohto druhu svedčia aj názory, ktoré tvrdia, že bezchybné nezhody nemajú intuitívnu bázu.¹²

⁹ Prípady tohto druhu bývajú motiváciou nielen relativizmu, ale aj epistemického kontextualizmu. O epistemickom kontextualizme pozri najmä Cohen 1999 a DeRose 2011; kriticky sa s ním vyrovnávam vo svojej stati (Zouhar 2013c).

¹⁰ Bezchybná nezhoda nemôže vzniknúť v súvislosti s propozíciami (1) – (3). Ak napríklad hovorca *A* verí, že Mesiac je jedinou obežnicou Zeme, a hovorca *B* verí, že Mesiac nie je jedinou obežnicou Zeme, zastávajú síce konfliktné presvedčenia, no nejde o bezchybnú nezhodu, keďže jeden z nich sa musel dopustiť chyby.

¹¹ Intuície o jazyku a jeho používaní sa vo filozofii pomerne často považujú za evidenciu v prospech filozofickej teórie, alebo proti nej. Túto metafilozofickú tézu pozoruhodným spôsobom vyvrátil H. Cappelen (Cappelen 2012). Skepticky sa k intuíciiam v súvislosti s lingvistikou a filozofiou jazyka stavia aj M. Devitt (Devitt 2006).

¹² Pozri napríklad (Iacona 2008; Stephenson 2007; Stojanovic 2007).

Nech je to však s jazykovými a komunikačnými intuíciami akokoľvek, pravdivostný relativizmus má ambíciu ponúknuť vysvetlenie pripúšťajúce bezchybné nezhody. Konkurénčné vysvetlenia na druhej strane ukazujú, že v prípade údajných bezchybných nezhôd buď nejde o nezhody, alebo nejde o bezchybné presvedčenia (súdy a podobne).¹³

3. Opäť o štandardnej sémantike. Výrazy ako „pekný“, „chutný“, „vtipný“, „morálny“, „odporný“ atď. nazvime *predikáty vkusu*. Výroky (resp. vety vo všeobecnosti), ktoré ich obsahujú, budem nazývať *výroky (vety) o vkuse*. Propozície (resp. obsahy vo všeobecnosti), ktoré by mali byť vyjadrené výrokmi (vetami) o vkuse, budem nazývať *propozície (obsahy) o vkuse*. Bezchybná nezhoda vzniká najmä v súvislosti s propozíciami (výrokmi, tvrdeniami...) o vkuse.

Štandardná sémantika môže na problematiku bezchybnej nezhody reagovať buď popretím, že fakticky ide o nezhodu, alebo popretím jej bezchybnosti. Druhá možnosť nastáva vtedy, keď sa prijme nejaká verzia realizmu, podľa ktorého jeden z dvoch hovorcov sa dopúšťa chyby, keďže danému objektu pripisuje vlastnosť, ktorú nemá, kým druhý hovorca sa chyby nedopúšťa. Podľa realistu teda existuje spôsob, ako rozhodnúť, či napríklad *Lulu* exemplifikuje vlastnosť *byť krásny* (ak, pravda, takáto vlastnosť existuje) alebo či losos a treska sa nachádzajú vo vzťahu *byť chutnejší ako* (ak takýto vzťah existuje).¹⁴

Prvá možnosť odmieta, že údajné bezchybné nezhody sú skutočne nezhodami. Ak totiž hovorca vo svojej výpovedi použije napríklad vetu „Bergova opera *Lulu* je krásna“, v skutočnosti nevyjadří obsah (4), ale propozíciu

(4*) «*Bergova opera Lulu je krásna podľa mojich estetických kritérií*»;

ak použije vetu „Vražda je nemorálna“, nevyjadří obsah (5), ale napríklad propozíciu

(5*) «*Vražda je nemorálna podľa mojich etických kritérií*»;

ak použije vetu „Losos je chutnejší ako treska“, nevyjadří obsah (6), ale propozíciu

(6*) «*Losos je chutnejší ako treska podľa mojich chuťových kritérií*».

Vo všetkých týchto propozíciách sa vyskytuje akýsi indexický prvok (zložka «*mojich*»), ktorý je určený kontextom použitia.¹⁵ Ak hovorcom je osoba *A*, hodnotou indexickej zložky bude objekt, ktorý nie je totožný s hodnotou indexickej zložky v prípade, že hovorcom je osoba *B*. Ak teda *A* verí, že *Lulu* je krásna opera, a *B* verí, že *Lulu* nie je krásna

¹³ Vo svojej staršej stati o predikátoch vkusu (Zouhar 2012a) som v podstate bez akéhokoľvek ďalšieho argumentu predpokladal existenciu bezchybných nezhôd. Teraz túto problematiku vnímam kritickejšie, a preto v otázke existencie či neexistencie bezchybných nezhôd korigujem svoj predchádzajúci postoj.

¹⁴ Existuje viacero verzií realizmu a Max Kölbel ich kritizuje (Kölbel 2003, 57-62), pričom hodnotí aj ich potenciál vysvetliť zdanie existencie bezchybnej nezhody. Realistickým pozíciám sa v tejto stati venovať nebudem, keďže ich nepovažujem v tejto otázke za uspokojivé.

¹⁵ V záujme korektnosti treba dodať, že propozície (4*) – (6*) nie sú celkom v poriadku, keďže propozícia by nemala obsahovať indexickú zložku, ale priamo hodnotu tejto indexickej zložky. To znamená, že ak daným hovorcom je osoba *A*, tak namiesto «*mojich*» by sa v nich mala vyskytovať zložka «*A*». Indexický prvok sa teda nevyskytuje priamo v propozícii, ale môže byť prítomný (v explicitnej alebo implicitnej podobe) vo vete použitej na vyjadrenie propozície. Verím však, že čitateľ bude ochotný tolerovať nedbalejší spôsob vyjadrovania.

opera, v skutočnosti si neprotirečia, pretože prvý z nich vyjadri propozíciu, podľa ktorej *Lulu* je krásna opera pre *A*, kým druhý vyjadri propozíciu, podľa ktorej *Lulu* je krásna opera pre *B*. Tieto dve propozície si neprotirečia, a teda môžu byť naraz pravdivé bez toho, aby vznikla akákoľvek nezhoda medzi *A* a *B*.

Ak je to tak, nemusíme pravdivostný predikát obohacovať o ďalšie a ďalšie relativizujúce parametre, ale môžeme ho považovať za binárny v štandardnom zmysle. Povieme, že propozície (4*) – (6*) sú pravdivé, resp. nepravdivé vzhľadom na možný svet. Táto verzia zachovania štandardnej sémantiky funguje na báze Kaplanovej teórie indexických výrazov (pozri Kaplan 1989). Kaplan odlíšil *kontext použitia* od *okolností ohodnotenia*. Okolnosti ohodnotenia môžeme pre jednoduchosť stotožniť s možnými svetmi, hoci podľa Kaplana samého ide o komplexnejšie entity. Okolnosti ohodnotenia predstavujú faktor, vzhľadom na ktorý sa relativizuje pravdivostná hodnota propozície. Na druhej strane kontext použitia je faktorom, ktorý sa podieľa na determinácii propozície. To znamená, že kontext použitia (spolu)určuje, ktoré zložky budú súčasťou propozície. Konkrétnejšie, ak hovorca *A* použije vo svojej výpovedi vetu „Ja viem spievať“, kontext použitia stanoví sémantický obsah indexického výrazu „ja“, ktorým bude sám hovorca, t. j. *A*, a ten sa stáva súčasťou propozície, ktorá sa zase vyhodnotí vzhľadom na okolnosti ohodnotenia (možný svet). Kontext použitia teda pomôže vygenerovať propozíciu «*A* vie spievať», ktorá vzhľadom na možný svet *w* je buď pravdivá, alebo nepravdivá. Pravdivostná hodnota sa nerelativizuje vzhľadom na žiadny iný parameter.

Zo zrejmých dôvodov môžeme tento prístup označiť termínom *indexikalizmus*. Indexikalizmus je verziou štandardného prístupu k sémantike, no využíva kontext použitia na determináciu vyjadrenej propozície aj v takých prípadoch, v ktorých sa vo vete explicitne nevyskytuje indexický výraz či iný kontextovo citlivý prvok. Vo vete „Bergova opera *Lulu* je krásna“ sa však podľa indexikalizmu vyskytuje *implicitný* indexický prvok, ktorý sa objaví na úrovni *logickej formy*, pretože výraz „krásny“ je unárny len na prvý pohľad, no v skutočnosti ide o binárny predikát „krásny vzhľadom na čo“. ¹⁶

Indexikalizmus odmieta jav bezchybnej nezhody, keďže všetky údajné prípady tohto javu demaskuje ako prípady, v ktorých nejde o žiadnu nezhodu, keďže hovorca *A* je presvedčený o pravdivosti propozície «*Bergova opera Lulu je krásna podľa A*», kým hovorca *B* je presvedčený o pravdivosti propozície «*Bergova opera Lulu je krásna podľa B*». Presvedčenia hovorcov *A* a *B* môžeme považovať za súčasne pravdivé, no žiadna nezhoda nevzniká, keďže každý z nich je presvedčený o pravdivosti inej propozície.

Takéto vysvetlenie nemôže uspokojiť prívrženca bezchybných nezhôd. Preto v Kölbelovej stati (Kölbel 2008) nájdeme argument tohto druhu:

1. Štandardnú sémantickú teóriu možno v súvislosti s výrokmami, propozíciami či tvrde-

¹⁶ Istú verziu indexikalizmu som obhajoval vo svojej knihe (Zouhar 2011b) aj v sérii statí (Zouhar 2011a, 2012a, 2012b, 2013a, 2013b), no zároveň som indexikalizmus do určitej miery kombinoval aj s pravdivostným relativizmom. Dôvody nebudem v tejto stati uvádzať. To, čo nazývam indexikalizmom, sa niekedy označuje aj termínom „indexický kontextualizmus“.

niami o vkuse zachovať len v prípade, že ju doplníme o nejakú podobu indexikalizmu.¹⁷

2. Indexikalizmus je však problematický, keďže existujú prípady, v ktorých neposkytuje správne predikcie.

3. Preto treba štandardnú sémantickú teóriu odmietnuť a nahradiť relativistickou sémantikou.

Kľúčovou zložkou argumentu je námietka v bode 2. Priamo v súvislosti s týmto argumentom Kölbel uvádza dve problematické predikcie, no v stati možno nájsť aj niekoľko ďalších argumentov, ktoré vedú k tomuto záveru, pričom problematika bezchybných nezhôd je len jedným z nich. Problematickou predikciou je v tomto prípade to, že indexikalizmus neumožňuje odvodiť existenciu bezchybných nezhôd. Keďže sa v tejto stati zaoberám len touto problematikou, nebudem sa venovať ostatným údajne nekorektným predikciám indexikalizmu. Urobím tak pri inej príležitosti, no avizujem, že existujú spôsoby, ako odmietnuť Kölbelovu argumentáciu.

4. Pravdivostný relativizmus. Ako som naznačil, relativistická sémantika sa od štandardnej sémantiky počtom a povahou parametrov zohľadňovaných pri determinácii pravdivostnej hodnoty propozície (vety, tvrdenia atď.), t. j. árnosťou pravdivostných predikátov a povahou ich argumentov. Teraz načrtnem ideu relativistickej sémantiky a ukážem, ako umožňuje zachovať bezchybné nezhody.

Jadro relativizmu vystihujú nasledujúce citáty:

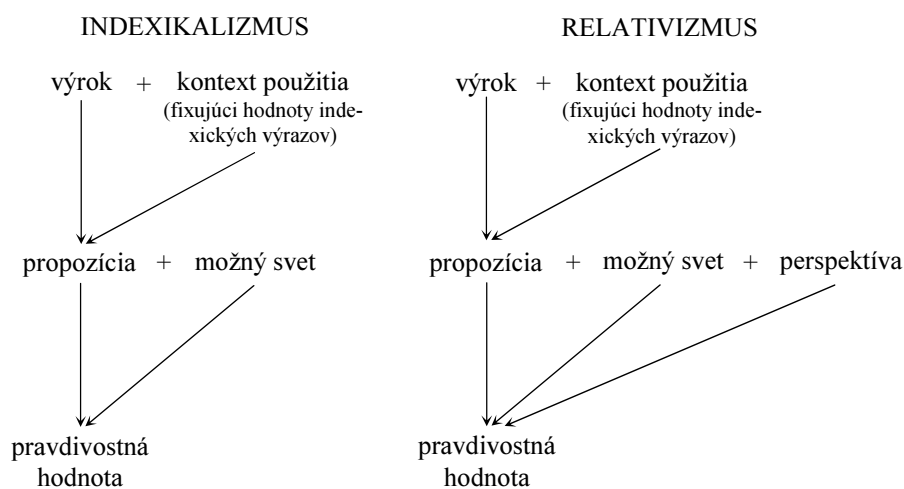
„... tú istú propozíciu možno ohodnotiť rôzne vzhľadom na rôzne body ohodnotenia [points of evaluation], pričom pre rôznych ľudí môžu byť relevantné rôzne body ohodnotenia. Nazvime bod ohodnotenia relevantný pre nejakú osobu jej ‚perspektívou‘“ (Kölbel 2003, 70).

„Slovám ako *smiešny* alebo *chutný* stačí pripísať ten istý obsah vzhľadom na rôzne indivíduá, ale kontextovo relativizovať priradenie pravdivostných hodnôt obsahom, takže ten istý obsah môže mať rôzne pravdivostné hodnoty vzhľadom na rôzne indivíduá“ (Lasersohn 2005, 662).

Podľa relativizmu teda kontext použitia nemodifikuje sémantický obsah, ktorý sa použítím vety vyjadří vzhľadom na kontext použitia (ako to bolo v prípade indexických výrazov a kaplanovského rozšírenia štandardnej sémantiky), ale sémantický obsah, ktorý je totožný pre rôzne kontexty použitia, môže nadobúdať rôzne pravdivostné hodnoty vzhľa-

¹⁷ Kölbelov argument je trochu všeobecnejší, pretože nehovorí o indexikalizme, ale o kontextualizme, pričom to, čo nazývam „indexikalizmus“, je podľa neho prípadom kontextualizmu. Konkrétnejšie, kontextualizmus podľa Kölbela dodáva do vyjadrenej propozície kontextovo podmienené zložky, ktoré buď sú hodnotami explicitných či implicitných syntaktických zložiek vety (implicitnými syntaktickými zložkami môžu byť napríklad skryté premenné), a teda sa do propozície dostávajú na základe tzv. *saturácie*, alebo sa do propozície dostanú na základe *voľného obohatenia*, ktoré nie je vynútené žiadnou syntaktickou črtou výrazu. V literatúre sa zvyčajne pod kontextualizmom rozumie prístup akceptujúci aj saturáciu, aj voľné obohatenie, kým pod indexikalizmom sa rozumie prístup, ktorý pracuje len so saturáciou. Vzhľadom na ciele tejto state nie je dôležité tento rozdiel ďalej rozvíjať (urobil som tak pri viacerých iných príležitostiach), preto v podstate nezáleží na tom, či budeme pracovať so všeobecnejšou, alebo obmedzenejšou verziou Kölbelovho argumentu.

dom na rôzne parametre („perspektívy“ a podobne). Kaplanovsky povedané, niektoré faktory, ktoré podľa indexikalizmu patria do kontextu použitia a (spolu)určujú propozíciu vyjadrenú daným použitím, patria podľa relativizmu medzi okolnosti ohodnotenia, takže determinujú len pravdivostnú hodnotu už inak fixovanej propozície. Rozdiel medzi indexikalizmom a relativizmom zachytáva nasledujúci obrázok (kvôli jednoduchosti opäť vyberám spomedzi parametrov kaplanovských okolností ohodnotenia len možné svety):¹⁸

Spôsobov, ako formálne realizovať túto intuitívne formulovanú relativistickú myšlienku, je niekoľko. Zaujímavé je to, že P. Lasersohn sformuloval svoju relativistickú sémantiku na báze Kaplanovej sémantiky (pozri najmä Lasersohn 2005, 664-668, kde uvádza formálnu podobu svojej teórie). Stačí urobiť len to, že Kaplanove okolnosti ohodnotenia (napríklad možné svety) sa rozšíria o ďalšie parametre, ktoré zachytávajú napríklad posudzovateľove chuťové, estetické či iné preferencie (zjednodušene: posudzovateľovu perspektívu). Konkrétnejšie, propozícia (4) (t. j. «*Bergova opera Lulu je krásna*») môže byť pravdivá vzhľadom na možný svet w a estetické preferencie h_A hovorca A , no zároveň môže byť nepravdivá vzhľadom na možný svet w a estetické preferencie h_B hovorca B . Formálnejšie, pravdivostná hodnota propozícií sa podľa Lasersohna relativizuje vzhľadom na tzv. *štruktúry*, ktoré sú usporiadanými päťicami: $\mathfrak{A} = \langle C, W, U, T, I \rangle$, kde:¹⁹

¹⁸ Rozdiel medzi indexikalizmom (či inými verziami štandardnej sémantiky) a relativizmom je fakticky len v tom, aký relativizujúci faktor sa zohľadňuje pri determinácii pravdivostnej hodnoty. Ako vidno v uvedenej schéme, aj štandardná sémantika je v istom zmysle relativistická, pretože pracuje s relačným pojmom pravdivosti (t. j. pojmom pravdivosti vzhľadom na nejaké parametre, najčastejšie vzhľadom na možné svety, prípadne časy). Nerelativistický pojem pravdivosti by sme dostali vtedy, keby sme pravdivostnú hodnotu priradzovali propozícii nezávisle od akéhokoľvek faktora. Pokus obhajovať takýto monadický pojem pravdivosti ako základný (nedefinovaný) nedávno podnikli H. Cappelen a J. Hawthorne (pozri Cappelen, Hawthorne 2009), pričom ostatné pojmy pravdivosti považujú za odvodené (definované) pomocou monadického pojmu.

¹⁹ Uvádzam len základnú terminológiu Lasersohnovej koncepcie; komplexné fungovanie syntak-

C je neprázdna množina kontextov štruktúry \mathfrak{A} ;
 W je neprázdna množina možných svetov štruktúry \mathfrak{A} ;
 U je neprázdna množina individuí štruktúry \mathfrak{A} ;
 T je neprázdna množina celých čísel (časov) štruktúry \mathfrak{A} ;
 I je interpretačná funkcia štruktúry \mathfrak{A} , ktorá priradzuje intenzie individuovým konštantám a predikátom.

Ak $c \in C$, tak
 $A(c) \in U$ je aktér (hovorca) kontextu c ;
 $T(c) \in T$ je čas kontextu c ;
 $W(c) \in W$ je svet kontextu c ;
 $J(c) \in U$ je posudzovateľ kontextu c .

Ak $V(p)$ je pravdivostná hodnota propozície p , $c \in C$, $c' \in C$, $w \in W$, $t \in T$, $a = J(c)$, $b = J(c')$, môže sa stať:

$V(\langle\langle \text{Bergova opera Lulu je krásna} \rangle\rangle)_{\mathfrak{A},c,a,t,w} = 1$
 $V(\langle\langle \text{Bergova opera Lulu je krásna} \rangle\rangle)_{\mathfrak{A},c',b,t,w} = 0$

To je presne to, čo pravdivostný relativista chce: Pravdivostná hodnota tej istej propozície sa mení podľa toho, kto je posudzovateľom vzhľadom na relevantný kontext.

Takisto by malo byť zrejmé, ako v tomto relativistickom sémantickom rámci možno zachovať bezchybné nezhody. V prvom rade si treba všimnúť, že ak výraz „Bergova opera *Lulu*“ je individuová konštanta a výraz „je krásna“ je (unárny) predikát, tak interpretačná funkcia I zo štruktúry \mathfrak{A} priradí týmto výrazom stabilný sémantický obsah. To znamená, že nech sa posudzovateľ mení akokoľvek, sémantický obsah zostáva ten istý. Takto sa zabráni tomu, aby sám sémantický obsah vety „Bergova opera *Lulu* je krásna“ bol kontextovo závislý, t. j. indexický. Rôzni posudzovatelia relativizujú pravdivostnú hodnotu toho istého sémantického obsahu vety „Bergova opera *Lulu* je krásna“ vzhľadom na svoje rôzne kritériá, a teda takto sa generuje nezhoda medzi nimi, ak tomu istému obsahu priradia rôzne pravdivostné hodnoty. Na druhej strane ani jeden, ani druhý sa pri priradení pravdivostnej hodnoty propozícii nedopúšťa chyby, keďže správne posudzujú jej pravdivostnú hodnotu podľa *svojich* estetických kritérií. Dostaneme tak bezchybnú nezgodu: Tá istá propozícia sa korektné posudzuje ako pravdivá podľa jedných kritérií, no ako nepravdivá podľa druhých kritérií. Pravdivostný relativizmus nám, zdá sa, poskytuje všetko, čo potrebujeme na to, aby sme rešpektovali naše predteoretické intuície týkajúce sa bezchybných nezhôd.

5. Opäť o bezchybnej nezhode. Hlavná výčitka pravdivostného relativizmu na adresu štandardnej sémantiky spočívala v tom, že štandardná sémantika (akokoľvek upravená) nedokáže uznať, že dvaja hovorcovia môžu zaujímať určité postoje k protirečiacim si propozíciám, a pritom obidvaja môžu mať súčasne pravdu. Teraz sa pokúsím ukázať, že ani pravdivostný relativizmus fakticky neumožňuje zachovať túto (údajne) predteoretickú intuíciu, resp. zachováva ju len v nezaujímavej podobe, ktorá je vzdialená pôvodnej idei.²⁰ Dôvodom je to, že (*i*) relativistické používanie termínu „protirečenie“ nie je dosta-

tických a sémantických pravidiel nebudem osobitne špecifikovať.

²⁰ Mojim cieľom nie je *vyvrátiť* pravdivostný relativizmus. V skutočnosti sa domnievam, že ide

točne jasné, a (ii) relativistické pravdivostné predikáty, ktoré by relativista mal používať namiesto štandardných pravdivostných predikátov, vylučujú vznik protirečenia.²¹

V prvom rade treba poznamenať, že termíny ako „konflikt“, „nezhoda“, „protirečenie“, „spor“, „kontradikcia“ atď. relativisti spravidla používajú zameniteľne, ba až synonymne. Ak nastane situácia, v ktorej sa vyskytne bezchybná nezhoda, znamená to, že aktéri v tejto situácii zaujímajú ten istý postoj (napríklad postoj „byť presvedčený, že“, „súdiť, že“, „tvrdiť, že“ a podobne) k protirečiacim si propozíciám, resp. k vetám, ktoré takéto propozície vyjadrujú. Lasersohn poznamenáva, že „protirečenie je vecou sporných obsahov“ (Lasersohn 2005, 647). Sporné obsahy sa vyjadria vtedy, keď jeden hovorca použije negáciu vety, ktorú použil druhý hovorca, pričom rozdiel vo vyjadrených obsahoch je generovaný len prítomnosťou negácie v jednej z viet (t. j. abstrahuje sa od toho, že by vety obsahovali napríklad indexické zložky nadobúdajúce rôzne sémantické obsahy vzhľadom na rôzne kontexty použitia). Podľa Lasersohna teda v situácii, v ktorej nastáva bezchybná nezhoda, hovorcovia zaujímajú ten istý postoj k protirečiacim si propozíciám, hoci obidvaja majú pravdu a nedopustili sa pri formovaní svojho postoja žiadnej chyby. Kölbel bližšie špecifikuje, v akom zmysle sa hovorí o protirečení: „Propozície, ktoré sa tvrdia, si vzájomne protirečia v tom zmysle, že pre ľubovoľnú okolnosť ohodnotenia *e* platí, že ak propozícia, ktorú tvrdí Anna, je pravdivá vzhľadom na *e*, tak propozícia, ktorú tvrdí Barbara, nie je pravdivá vzhľadom na *e*, a naopak“ (Kölbel 2008, 19). Vidíme, že v situáciách bezchybnej nezahody figurujú propozície, ktoré majú vždy opačné pravdivostné hodnoty, *pokiaľ sa ohodnocujú vzhľadom na tie isté okolnosti ohodnotenia*.²²

Kurzívou zvýraznené slová na konci predchádzajúceho odseku sú kľúčové. Kölbel ďalej pokračuje: „Keď však vyhodnocujeme pravdivosť tvrdení, pre každé tvrdenie sú relevantné rôzne okolnosti ohodnotenia“ (Kölbel 2008, 19). Podľa Kölbela to znamená, že vzhľadom na *rôzne* okolnosti ohodnotenia môžu vyjadrené propozície (ktoré sú inak nezlučiteľné vzhľadom na tie isté okolnosti ohodnotenia) nadobúdať *tu istú* pravdivostnú hodnotu.

Lenže teraz sa možno oprávnene spýtať: Kde zostala proklamovaná nezhoda medzi hovorcami? Pojem protirečenia (nezhody a podobne) sa vymedzuje na základe toho, že propozície nadobúdajú vždy opačné pravdivostné hodnoty vzhľadom na tie isté okolnosti ohodnotenia, a teda v prípade, že sa vyhodnocujú vzhľadom na rôzne okolnosti ohodno-

o užitočnú koncepciu, ktorá má svoj *raison d'être*. Sám sa k relativizmu (aspoň implicitne) hlásim napríklad vo svojej knihe (Zouhar 2011b) a vo viacerých publikovaných statiach. Chcem ukázať len to, že správny dôvod v prospech relativizmu nemôže byť založený na bezchybných nezhodách.

²¹ Kvôli jednoduchosti budem v tejto časti ignorovať možné svety ako argumenty pravdivostných predikátov. Budem predpokladať, že v štandardnej sémantike sa pracuje s unárnym pravdivostným predikátom, hoci v skutočnosti sa v nej používa binárny predikát, ktorého druhým argumentom je možný svet (a prvým argumentom je nositeľ pravdivostnej hodnoty). Od možných svetov budem abstrahovať, keďže mi pôjde predovšetkým o zvýraznenie relativistických argumentov, ktoré sú odlišné od možných svetov. V relativizme sa preto musia uplatňovať *n*-árne pravdivostné predikáty ($n \geq 2$), kde druhý až *n*-tý argument sú rezervované pre relativistické parametre.

²² Upozorňujem, že tu už nejde o pôvodný Kaplanov pojem okolností ohodnotenia, ale o relativistický pojem. Okolnosti ohodnotenia zahŕňajú okrem možných svetov aj relativistické faktory, ako je napríklad perspektíva obsahujúca hovorcove preferencie a podobne.

tenia, nemožno hovoriť o tom, že by si odporovali, že by si protirečili, že by sa nezhodovali atď. Inými slovami, ak sa pojmy protirečenia či nezhody a podobne definujú vzhľadom na tie isté okolnosti ohodnotenia, nemá zmysel hovoriť o tom, že dve propozície si protirečia, ak sa ich pravdivostné hodnoty vyhodnocujú vzhľadom na rôzne okolnosti ohodnotenia. Ak by pravdivostný relativista chcel trvať na tom, že v situáciách bezchybných nezhôd skutočne ide o nezhody, používal by termín „nezhoda“ či „protirečenie“ v zmysle, ktorý nezaviedol. Alternatívne by sme mohli povedať, že relativista používa tieto termíny viacznačne, pričom je otáznе, v akom zmysle sa používa slovo „nezhoda“ v spomeniach ako „bezchybná nezhoda“, keďže tento význam nebol striktnejšie špecifikovaný.

Existenciu bezchybnej nezhody spochybňime aj vtedy, ak explicitne uznáme, že pojem pravdivosti, s ktorým sa v rámci pravdivostného relativizmu pracuje, je *relativistický*. Ide totiž o to, že predikáty „je pravdivý“ (*Pr*) a „je nepravdivý“ (*Nr*) sú v skutočnosti *relačné*, a teda (ne)pravdivosť je *relačná* vlastnosť propozícií (prípadne entít iných vhodných druhov). Relativista nemôže povedať, že propozícia je (ne)pravdivá *tout court*, ale môže povedať len to, že je (ne)pravdivá *vzhľadom na určité parametre*. Ak teraz povie, že propozícia *p* je pravdivá a propozícia *non-p* nepravdivá, nevyjadruje sa korektnе, resp. ide o nekompletné či nedbalé vyjadrenie toho, že *p* je pravdivá vzhľadom na parameter h_1 a *non-p* je nepravdivá vzhľadom na parameter h_2 . Pojmy pravdivosti a nepravdivosti nie sú absolútne a všetky vyjadrenia, v ktorých sa *javia* ako absolútne, sú v skutočnosti zavádzajúce, prípadne skryto relačné.

Ak relativizujúci parameter explicitne zakomponujeme do našich vyjadrení, dojem bezchybnej nezhody sa vytratí. Ukáže sa tak totiž to, že hovorca *A* korektnе verí, že *p* je pravdivá vzhľadom na h_A , a hovorca *B* korektnе verí, že *non-p* je pravdivá vzhľadom na h_B , pričom ani jeden z nich sa pri utváraní svojho presvedčenia nedopustil chyby. Lenže byť presvedčený o pravdivosti propozície (či jej negácie) *vzhľadom na* nejaký parameter nie je to isté ako byť presvedčený o pravdivosti propozície (či jej negácie) *tout court*. V skutočnosti treba povedať, že v rámci relativistickej sémantiky nemožno ani len pracovať s pojmom pravdivosti či nepravdivosti propozície *tout court*. Každý pojem pravdivosti či nepravdivosti je u relativistu relativizovaný.

To si ľahko uvedomíme, ak sa opäť vrátíme k pravdivostnému predikátu *Tr*. Ak *Tr* je unárny predikát, jeho jediným argumentom je propozícia: $Tr(p)$. Ak ide o binárny predikát, má okrem propozície aj ďalší argument, ktorým je relativizujúci faktor: $Tr(p, h)$. V relativistickom rámci síce môžeme vytvoriť *ilúziu*, že pravdivostné predikáty sú unárne, no treba si uvedomiť, že nepôjde o predikáty ako *Pr* či *Nr*, ale o špeciálne predikáty, ktoré môžeme zaviesť ako (definičné) skratky pre binárne (prípadne viacárne) predikáty. Môžeme povedať:

Pre ľubovoľnú propozíciu *p* platí, že *p* je (ne)pravdivá vzhľadom na relativizujúci parameter *h* *vtt* *p* je (ne)pravdivá-vzhľadom-na-*h*.

V spojení „(ne)pravdivý vzhľadom na *h*“ sa používa binárny predikát; toto spojenie možno vo vyjadreniach nahrádzať unárnym predikátom „(ne)pravdivý-vzhľadom-na-*h*“. Povedať $Tr(p, h)$ je teda to isté, ako povedať $Tr_h(p)$, kde Tr_h je unárny predikát „(ne)pravdivý-vzhľadom-na-*h*“. Relativista sa teda môže vyjadrovať tak, že zdanlivo používa unár-

ny pravdivostný predikát, no nepoužíva predikát Tr , ale predikát Tr_h . Tento spôsob vyjadrovania pomocou unárneho predikátu môžeme vždy nahradiť explicitnejším spôsobom vyjadrovania pomocou zodpovedajúceho binárneho predikátu.

Keď si to uvedomíme, bezchybné nezhody sa eliminujú aj z relativistického rámca. Nech Pr_h je predikát „pravdivý-vzhľadom-na- h “ a Nr_h je predikát „nepravdivý-vzhľadom-na- h “. Bezchybná nezгода by nastala vtedy, keby hovorca A vyhodnotil propozíciu p ako pravdivú a hovorca B by vyhodnotil tú istú propozíciu p ako nepravdivú, pričom jeden by tak urobil na základe parametra h_A a druhý na základe parametra h_B . Zároveň by však bolo potrebné, aby sme na základe toho aplikovali na propozíciu p v prvom prípade unárny predikát Pr a v druhom prípade unárny predikát Nr . Lenže práve to relativista urobiť nedokáže, pretože predikáty Pr a Nr nemá k dispozícii. V prvom prípade tak musí aplikovať predikát Pr_{h_A} a v druhom prípade predikát Nr_{h_B} . Keďže platí, že $h_A \neq h_B$, tak $Pr_{h_A}(p)$ a $Nr_{h_B}(p)$ si vzájomne neprotirečia, a keďže $Pr_{h_A}(p)$ a $Nr_{h_B}(p)$ si neprotirečia, tak ani A a B nezaujímajú odporujúce si postoje k tej istej propozícii p . Nemáme teda bezchybnú nezhodu, pretože jednoducho nemáme žiadnu nezhodu.

Možno síce povedať, že *veta*, ktorú jeden hovorca použije na vyjadrenie propozície, je negáciou *vety*, ktorú na vyjadrenie kontradiktorickej propozície použije druhý hovorca, no takto skutočná nezгода nevzniká. Dá sa povedať, že medzi hovorcami je v takomto prípade len *verbálna nezгода*. Lenže, ako sme videli, aj Lasersohn, aj Kölbel chcú nezhodu považovať za vzťah medzi obsahmi, nie za vzťah medzi výrazmi, a preto tento druh nezhody nie je pre nich zaujímavý. Mám však podozrenie, že to, čo relativista považuje za bezchybnú nezhodu, sa v mnohých prípadoch môže napokon demaskovať len ako prípad verbálnej nezhody či ako prípad (vecnej) nezhody, ktorá nie je bezchybná. Túto myšlienku však nemôžem pre nedostatok miesta rozvinúť v tejto stati.²³

Literatúra

- CAPPELEN, H. (2012): *Philosophy without Intuitions*. Oxford: Oxford University Press.
CAPPELEN, H., HAWTHORNE, J. (2009): *Relativism and Monadic Truth*. Oxford: Oxford University Press.
CARNAP, R. (2005): *Význam a nevyhnutnosť*. Bratislava: Kalligram.
COHEN, S. (1999): Contextualism, Skepticism, and the Structure of Reasons. *Philosophical Perspectives* 13, 57-89.

²³ Len stručne naznačím podstatu veci: Fakt, že hovorca A a hovorca B zastávajú na pohľad opačné postoje k propozícii p , v mnohých prípadoch svedčí len o tom, že nemajú vzájomne vyjasnené, vzhľadom na aké parametre vyhodnocujú pravdivostnú hodnotu p . Nezгода sa teda eliminuje vtedy, ak jeden druhému objasnia, aké parametre pri vyhodnocovaní brali do úvahy. Iný prípad nezhody (ktorý však nie je prípadom verbálnej nezhody) môže spočívať v tom, že aj keď obidvaja môžu posudzovať pravdivosť p vzhľadom na tie isté parametre, nezhodnú sa v tom, či stav, ktorý sa vyjadruje v p , naozaj nastáva. Konkrétnejšie, ak p je propozícia «*Lulu je krásna opera vzhľadom na h* », spor môže byť v tom, že A sa nezhoduje s B v tom, či *Lulu* spĺňa, alebo nespĺňa kritériá krásy stanovené parametrom h . Ani jeden, ani druhý prípad však nie je evidenciou v prospech toho, že existuje bezchybná nezгода, akú si predstavuje pravdivostný relativista.

- DEVITT, M. (2006): *Ignorance of Language*. Oxford: Clarendon Press.
- DEROSE, K. (2011): *The Case for Contextualism: Knowledge, Skepticism, and Context*. Vol. 1. Oxford: Clarendon Press.
- GARCÍA-CARPINTERO, M. (2008): Relativism, Vagueness and What Is Said. In: García-Carpintero, M. – Kölbel, M. (eds.): *Relative Truth*. Oxford: Oxford University Press, 129-154.
- GEISTOVÁ ČAKOVSKÁ, B. (2005): Význam, denotácia, signifikácia a referencia v teórii TIL. *Filozofia*, 60 (3), 176-184.
- IACONA, A. (2008): Faultless or Disagreement. In: García-Carpintero, M. – Kölbel, M. (eds.): *Relative Truth*. Oxford: Oxford University Press, 287-296.
- KAPLAN, D. (1989): Demonstratives. In: Almog, J. – Perry, J. – Wettstein, H. (eds.): *Themes from Kaplan*. Oxford: Oxford University Press, 482-563.
- KOSTEREC, M. (2012): Anafora ako premenná? *Filozofia*, 67 (3), 221-229.
- KÖLBEL, M. (2003): Faultless Disagreement. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 104, 53-73.
- KÖLBEL, M. (2008): Introduction: Motivations for Relativism. In: García-Carpintero, M. – Kölbel, M. (eds.): *Relative Truth*. Oxford: Oxford University Press, 1-38.
- LASERSON, P. (2005): Context Dependence, Disagreement, and Predicates of Personal Taste. *Linguistics and Philosophy*, 28, 643-686.
- MACFARLANE, J. (2005): Makins Sense of Relative Truth. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 105, 321-339.
- PODROUŽEK, J. (2007): Anafora a obmedzená kvantifikácia. *Filozofia*, 62 (4), 324-328.
- RICHARD, M. (2004): Contextualism and Relativism. *Philosophical Studies*, 119, 215-242.
- STEPHENSON, T. (2007): Judge Dependence, Epistemic Modals, and Predicates of Personal Taste. *Linguistics and Philosophy*, 30, 487-525.
- STOJANOVIC, I. (2007): Talking about Taste: Disagreement, Implicit Arguments, and Relative Truth. *Linguistics and Philosophy*, 30, 691-706.
- ZOUHAR, M. (2011a): Neartikulované zložky sémantického obsahu a syntaktická elipsa. *Filozofia*, 66 (8), 725-745.
- ZOUHAR, M. (2011b): *Význam v kontexte*. Bratislava: aleph.
- ZOUHAR, M. (2012a): Predikáty vkusu a ich sémantika. *Filozofia*, 67 (7), 518-529.
- ZOUHAR, M. (2012b): Indexikalizmus, sémantický minimalizmus a pravdivostný obsah. *Filozofia*, 67 (9), 705-717.
- ZOUHAR, M. (2013a): Sémanticky relevantné pragmatické procesy (1): Minimálny indexikalizmus a saturácia. *Filozofia*, 68 (3), 181-193.
- ZOUHAR, M. (2013b): Sémanticky relevantné pragmatické procesy (2): Testy a metodologické aspekty. *Filozofia*, 68 (4), 296-308.
- ZOUHAR, M. (2013c): Epistemický kontextualizmus a jeho motivácia. *Organon F*, 20 (mimoriadne číslo 2), 171-186.

Táto stať vznikla na Filozofickom ústave SAV v rámci grantu VEGA č. 2/0019/12 *Jazyk a determinácia významu v komunikácii*.

Marián Zouhar
 Filozofický ústav SAV
 Klemensova 19
 813 64 Bratislava 1
 SR
 e-mail: marian.zouhar@gmail.com